

Et glimt af landboreformerne i Risby år 1789

Af Frits Beck Kristensen

Redaktion: Jørgen Nielsen

Frits Beck Kristensen. Født 1938 i København. Uddannet litograf. Boede i Albertslund fra 1968 - 2007 og er nu bosat i Helsingør. Han har deltaget i forskellige projekter i Lokalthistorisk Samling Albertslund, og tidligere skrevet artikler i årsskriftet.

I sin bog "Kilder til landboreformerne i Vridsløselille 1771-1801", som stadig kan købes på Lokalthistorisk Samling, har Frits Beck Kristensen vist sin evne til at gøre det gamle stof levende. Her er det så Risby med fokus på en ikke helt almindelig gårdmand, Hans Henrich Larsen.

Rentekammeret klar med støtte

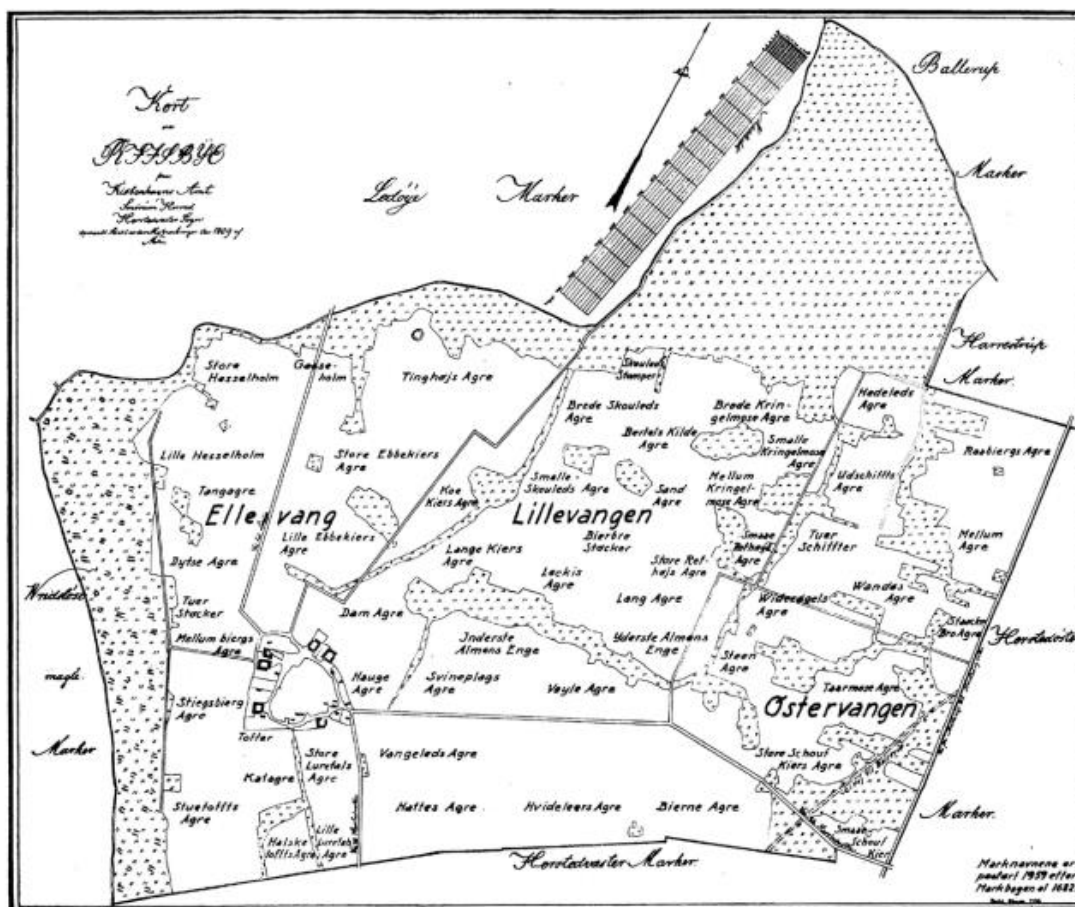
Stærke kræfter omkring den danske konge fik i 1780'erne gennemført reformer, der kunne betyde store ændringer i landbruget. I generationer havde man haft gårdene liggende omkring gadekæret, og dyrkningen af jordene måtte fore-

gå i fællesskab, fordi den enkelte havde sine lange agre mellem de andres, så alle havde stykker af god og mindre god jord. Skulle man engagere bønderne i deres jordbrug og dermed få fremskridt for landbruget med henblik på eksport, måtte man give bonden selveje, samle hans jord og flytte gårdbygningen derud. Ingen myndighed kunne forlange, at en gårdmand skulle klare det uden hjælp, så det tilbød man og håbede, at bønderne ville tage imod støtte til køb af træ m.m. til bygninger.

Der skulle blot søges om hjælp. En bonde i 1789 kunne nok ikke selv

C.W. Eckersbergs maleri fra 1809, viser det udskiftede danske bondeland, her på Møn.

Rekonstrueret kort over Risbys marker, fra markbogen af 1682 (kort : Poul Høyer, 1959)

skrive en ansøgning til Rentekammeret, så han gik til præsten eller degnen. Der blev en korrespondance med formfuldendte breve, som er bevaret i Rigsarkivet, så man kan følge sagernes gang. Vi skal her i hovedtræk beskrive, hvordan gårdmand Hans Henrich Larsen, Risby, søgte om at få gården udflyttet og jorden samlet ved udskiftning med de andre gårdmænd.

Hans Henrich Larsen ansøger om hjælp til udflytning

Det må have været nemmere at ordne udskiftning af jorde, hvis alle ville være med samtidig. Sådan var det bare ikke i Risby. En af gårdmændene, Niels Nielsen, havde tidligere trukket sin ansøgning tilbage, da ingen andre ønskede at ophæve det gamle dyrkningsfællesskab. Da Hans Henrich Larsen,

der er kommet til Risby udefra, sender sin ansøgning, fremstiller han sig selv som den eneste af de 11 selvejerbønder i Risby, der arbejder for de nye reformer. Han er en fattig bonde, der har brug for megen hjælp til udflytning, og på grund af sin iver for at få reformer er han ikke populær blandt de andre bønder. Som han selv får det formuleret:

"andre mænd i byen er mig meget imod i mange dele...og da jeg alene er fremmed iblandt dem."

Da regimentskriver Nørager sender hans ansøgning videre til amtmanden, karakteriserer han Hans Henrich Larsen som *"en fri mand*

fra en anden kant af landet og som ingen venner har." Da Larsen har søgt om betydelig hjælp til udflytningen, støtter regimentskriveren ham ved nævne, at Larsens gård består af bjælker, der er *"gamle og uduelig til brug"*.

Grove anklager mod naboerne

Det var i Risby ikke nemt at forlade det fællesskab, som man var vant til i dyrkningen af jordene. Niels Nielsen var den første bonde i Risby, som ønskede at få samlet sin egen jord og arbejde for sig selv. Der blev lavet et kort af en autoriseret landmåler, så man kunne lave udskiftningen, men Niels Nielsen trak sin ansøgning tilbage. Han ville

Matrikelkort over Risby Landsby fra 1809.

blive i fællesskabet. Gruppepres? Muligvis, men det ser den senere ansøger, Hans Henrich Larsen, stort på. Han har intet til overs for fællesskabet med de andre gårdmænd i Risby. I hans ansøgning finder vi denne formulering:

„jeg vil 1000 gange hellere have min lod for mig selv end at være i fællesskab med disse urimelige naboer“

Det skulle vise sig, at Hans Henrich Larsen ikke var nem at samarbejde

med, hverken for myndigheder eller naboer. En nabo, Thomas Nielsen, beskyldte han for at stjæle sæd og hø fra hans marker. Når han ikke får rejst straffesag, undskylder han sig med, at han som fattig mand ikke har råd til sagsomkostninger. Hans Henrich Larsens sag ser let ud, men ...

Sagen om Larsens udflytning kunne let klares, da man allerede havde et kort fra dengang Niels Nielsen ville udskifte jord og udflytte. Alligevel ser vi denne sag trække ud og blive stadig mere vanskelig som beskrevet i det ene brev efter det andet. Hvad gik galt? Det viste sig, at Hans Henrich Larsen var meget svær at gøre tilfreds, når det gjaldt hjælp fra Rentekammeret, ja, man får efterhånden indtryk af, at Hans Henrich Larsen kæmper for sin sag helt til grænsen af det rimelige.

Brevene i Hans Henrich Larsens sag går frem og tilbage mellem Risby og regimentskriver, mellem regimentskriver og amtmand, mellem amtmand og Rentekammer og så tilbage til Risby. Fra 1789 og det næste år skrives der hver måned et nyt brev i sagen. Først om det

økonomiske, hvor Hans Henrich Larsen ikke er tilfreds med den hjælp, andre med samme størrelse jorder har fået i amtet. Han vil have 505 rigsdaler, da han har lån fra sit køb af ejendommen. Hvis han får det ansøgte beløb, kan han *"vente med at blive ruineret"*, som der står i hans ansøgning.

Regimentskriver Nørager råder amtmand Scheel-Plessen til at imødekomme en stakkels bonde som Larsen, der dog gerne vil lave fremskridt. Man kunne give ham 80 rigsdaler, så han kunne få to læs bøgetræ til bl.a. kvægbåse i hans udflyttede gård. Desuden 150 rigsdaler til andre materialer og dertil frihed for skatter og afgifter samt andre forpligtelser over for kongen i to år. Store krav i denne lille sag.

Han får ikke to års frihed for hoveri og forpligtelse til at stille vogn til rådighed for kongens byggeri og transporter af myndighedspersoner. Hjælp til bygningsmaterialer er nødvendige. Hans Henrich Larsen er imidlertid ikke tilfreds, så de næste breve handler om, at han ikke får sine penge på én gang, men efterhånden som der foreligger reg-

ninger. Hans Henrich Larsen gård bliver flyttet ud, det vil sige, at de nye materialer kommer i brug, som regimentskriveren kan bevidne:

"han har nu rejst 10 fag stuehus.... endnu ikke tækket og klinet, så der er meget tilbage.."

Regimentskriveren tvivler ikke på, at hele gården bliver rejst, men ikke uden ekstra hjælp med 20-30 egestolper.

Mere utilfredshed

Gården bliver bygget lidt efter lidt, men Hans Henrich Larsen er nu utilfreds med det stykke jord han har fået. Han føler sig snydt, klager, og man sender en ny landmåler til Risby. Den nye landmåler mener, at den tidligere opmåling nok ikke har *"iagttaget de almindelige veje over byens marker"*. Nej, der skulle jo også være areal til veje ud til gårdene på markerne, og hvor kom dette areal fra? Det bliver emne for endnu en klage fra Hans Henrich Larsen, men inden denne klage endnu en ansøgning fra ham. Denne gang om den nødvendige brøndgravning, hvor hans gård nu

skulle ligge. Det drejer sig om 16 rigsdaler. Amtmand Scheel-Plessen indstiller til Rentekammeret, at Larsen kan få 12 rigsdaler, men det bliver til et afslag, hvilket dog ikke tager modet fra ham.

I dybeste underdanighed

Kan man få noget ud at bøje sig dybt for myndighederne, smigre dem og vise underdanighed? Vi er i 1792, og den 40-årige Hans Henrich Larsen, bonde på den eneste udflyttergård i Risby, prøver at få omstødt Rentekammerets afslag på hans ansøgning om penge til brøndgravning. Han har lagt sin strategi i ansøgningens tekst. Han roser Rentekammeret for, at de altid hjælper en bonde i hans situation. De har lige givet ham selv afslag! I ansøgningen får vi denne formulering:

"Den særdeles nådige omhu, som er bekendt, at Deres Excellencer nådigste og højtbydende herrer bærer for den bonde, der ved udskiftningen er sat i betryk"

Mon de fornemme herrer efter denne start har indset, at det var en fejl at afvise Hans Henrich Larsens ansøgning? I hvert fald fortsætter ansøgningen med at argumentere grundigt for penge til brønden, som skal graves på et sted med mange store sten. Der er mulighed for tilskud til at grave brønd og desuden til rydning af sten fra marken. Det bliver normalt to ansøgninger med hver sin bevilling. Hans Henrich Larsens stenrydning er i virkeligheden en indsamling af sten til at bygge brønden med, så han tænker snedigt at få to bevillinger til et og samme projekt. Derfor skrives der ikke i ansøgningen, hvor mange rigsdaler der kræves. Ansøgningen slutter:

"..i forhåbning om denne ydmygeste og underdanigste begærings nådigste betragtning og hurtige opfyldelse forbliver jeg med al estimé de høje herrers underdanigste tjener"

Den degn eller præst, som har hjulpet Hans Henrich Larsen har endda fundet et fransk ord, som måske kunne charmere de herrer på Rentekammeret. Estimé eller agtelse – ord kan dog ikke udrette alt i denne sag. Regimentskriver Nørager støtter Larsen i sin videre-sendelse af ansøgningen, og omtaler ham som en *"vindskibelig og stræbsom bonde"* og foreslår, at man giver 10 rigsdaler. Først søgte han om 16, så var der tale om 12, men det blev til et afslag. Denne gang får Hans Henrich Larsen ikke afslag, men 10 rigsdaler til sin brønd, så han får noget ud af sin stædige energi.

Bødestraf for at forsømme veje

I 1794 havde tre bønder i Risby ud-flyttet deres gårde og kørt hen ad en vej over Risby jorde til Herstedvester Markskel. Denne vej gik videre til Ledøje. En forordning fra 1793 bestemte, at dem, der brugte en vej, også skulle sørge for vedligeholdelse med sten og eftergravning af grøfter. Da Hans Henrich Larsen og to andre gårdmænd fik en bøde for manglede vedligeholdelse af en vej, sendte de en klage til amtmanden,

som indrømmede, at den sidste del af vejen især blev brugt af folk fra Ledøje, der skulle København. Amtmanden måtte spørge, om de tre gårdmænd da ikke gik i kirke, for denne vej var dog deres kirkevej, så her var de brugere og skulle betale.

Birkedommer Sundbye gik ind i sagen, da der var tale om en kongelige forordning, som – hvis ikke den blev efterlevet – måtte føre til afsigelse af dom. Nu ser vi, at Hans Henrich Larsen som den eneste af de tre gårdmænd i Risby kæmper videre for sin sag. Hans anke har denne dristige formulering:

"min tvivl om amtmandserklæringens upartiskhed"

Hans Henrich Larsen mener, at amtmanden ikke fortolker forordningen om veje korrekt, da han ingen nytte har af den vej, han skal vedligeholde, og hans heste desuden er blevet smittet, så de ikke kan spændes for vogne med sten til vejen. Amtmanden har sin forbindelse til den lokale sognefoged, der kan berette, at Hans Henrich Larsens heste er sunde og raske. Fra Rentekammeret kommer den

konklusion, som Larsen ikke kunne få ændret:

"At der ikke kan være noget at reflektere på den fra gårdudflyttede Hans Henrich Larsens indkomne besværingDet vil Deres Excellence behage at bekendtgøre ham."

Nabostrid

I 1789 havde Hans Henrich Larsen og Thomas Nielsen deres gårde som naboer ved gadekæret i Risby, og deres marker var fordelt omkring landsbyen. Larsen anklagede Nielsen for tyveri af hans sæd og hø. Da de to havde fået gårdene flyttet ud på hver sin mark, stødte deres jorder igen op til hinanden, og Nielsen klagede over Larsen, som pløjede og tog afgrøde af den del af Nielsens jord, der skulle ligge brak. Det var i 1801.

Thomas Nielsens klage finder regimentskriver Nørager velbegrundet, og det bugtede skel mellem deres marker gør det vanskeligt at afgøre, hvor grænsen mellem deres jorder går. Nørager anbefaler, at der sendes en landmåler til Risby, men da

Byhorn fra Herstedøster (øverst) og fra Vridsløselille (nederst) - fotograferet af Steen Kramer. Man kan se initialerne på de skiftende oldermænd, på hornene. Byhornene befinder sig på Lokalhistorisk Samling. Desværre har vi ikke byhornet fra Risby -der findes dog en liste over initialer i et Risby byhorn i vores udklipssamling. Oplysninger om byhornet fra Risby modtages med taknemlighed.

Thomas Nielsen er fattig og ikke kan betale en landmåler, ønsker Nørager fri landmåling. Sagen sendes videre til stiftamtmand og til amtsforvalteren, der ikke finder, at Thomas Nielsen er så fattig endda, hvis man ser på brandtaksation og gæld. Man nøjes så med at lade en landmåler se på det kort, man tidligere har lavet udflytningen efter. Det koster ikke noget.

De bugtede grænselinier rettes ud og så må de to naboer tale sig til rette, hvis de ikke vil betale et helt nyt kort over jordene. Man vidste det blev svært, og man omtalte

Hans Henrich Larsen som "*en stridig mand*"; men det lod sig gøre, da amtsforvaltningen ville lade dem dele betalingen af et nyt kort efter deres ejendommens hartkorn. Det betød, at Thomas Nielsen med en mindre jordlod ville slippe billigere end Hans Henrich Larsen, og den triumf ville "*den stridige mand*" alligevel ikke unde sin nabo.

I 1801 var Hans Henrich Larsen 49 år, og hans kone, Ingeborg Pedersdatter, var 46 år. De havde syv hjemmeboende børn i alderen fra 2 til 21 år.

Kilder

Rigsarkivet,

Rentekammeret Landvæsenskontoret 1773 - 1789

Rigsarkivet,

Rentekammeret Landvæsenskontoret 1790 - 1840

Litteratur:

Nielsen. J og Kristensen F:B - Kilder til landboreformerne i Vridsløselille 1771-1801, Albertslund.